

MILLIY CHOLG'ULARIDA NOLA VA QOCHIRIMLARDAN FOYDALANISH

Alimova Diyora

Andijon davlat pedagogika instituti musiqiy ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

dalimova708@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.13921239>

Annotatsiya. O'zbek mumtoz musiqa ijrochiligi musiqiy asarni o'z marosimaga yetkazib ijro etishda o'ziga xos musiqiy bezaklar mavjud. Ushbu maqolada musiqa madaniyati va milliy cholg'u ijrochiligida ijro uslublari, musiqiy asar mazmuni hamda yo'nalishiga mos musiqiy bezaklar, qochirimlar, ulardan foydalanish yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Qochirim, nota, maqom, cholg'u, rez, milliy yo'nalish, forshlag, grift.

THE USE OF NOLA AND KOCHIRIM IN NATIONAL INSTRUMENTS

Abstract. Uzbek classical music performers have their own musical decorations when performing a musical piece for their ceremony. Three articles provide information on music culture and performance styles of national musical instruments, the content of a musical piece, and musical decorations, rhymes, and then download methods.

Key words: Kochirim, note, status, musical instrument, rez, national direction, forshlag, grift.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОЛЫ И КОЧИРИМА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ.

Аннотация. Узбекские исполнители классической музыки имеют свои музыкальные оформления при исполнении музыкального произведения на церемонии. В данной статье представлены сведения о музыкальной культуре и стилях исполнения национальных музыкальных инструментов, содержании музыкального произведения, музыкальных орнаментах, струнах и способах их использования.

Ключевые слова: Кочирим, нота, статус, инструмент, рез, национальное направление, форшлаг, афера.

Mustaqilligimizning 31 yilli davri mobaynida mamlakatimizda ko'p sohalar qatori musiqa san'atida ham e'tiborga molik ishlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar so'ngi olti yillikda ham davom etib kelmoqda. Buning samarasi o'laroq, musiqa san'atini keng ko'lamda rivojlantirish zarur shart-sharoitlar yaratildi. Yosh avlodga milliy va jahon musiqalari asosida ta'lim-tarbiya berish yo'lida muhim ishlar amalga oshirildi. Xususan, Muhtaram Prezidentimiz Shavkat

Mirziyoyev tomonidan “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori imzolandi.¹

O‘zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish milliy musiqiy cholg‘ularimiz o‘zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o‘rin tutgan.

Musika madaniyati inson ma’naviyati, tafakkuri va ruhiyatiga katta tasir ko‘rsatib, uning ichki kechinmalarini, ruhiy kayfiyatini o‘zgartira olish xususiyatiga ega. Musika inson madaniyatida va ijtimoiy hayotda o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lib, u dam olish va ko‘ngil ochish paytlari, turli marosim, bayram, bazm va sayillar, diniy va rasmiy tadbirlar, mehnat jarayonlarida muayyan vazifani bajaradi. Musika asarlari o‘z mazmuniga muvofiq holda bir necha uslub, tur va janr guruhlariga ajratiladi. Musika asarlari xalq tomonidan asrlar davomida shakillanib, sayqallanib keladi. Musika cholg‘ular azal-azaldan o‘zbek xalqimizning ma’naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik turmush tarzi bilan chambarchas bog‘lanib ketgan. Ular hozirgi kunda ham kishilar dunyoqarashining shakillanishida o‘ziga xos hususiyatlariga ega.

Ayniqsa, cholg‘u ijrochiligi san’ati ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida noyob estetik vosita sifatida shakillanib, nafaqat musika ilmida, balki zamonaviy musika ijodiyotida ham katta qiziqish uyg‘otib kelmoqda. Uning barcha o‘ziga hos hususiyatlari va qirralarini o‘rganish esa cholg‘u ijrochiligi amaliyotini boyitishga yordam beradi.

Musika cholg‘ularida ma’lum bir kuyni ijro etish ijrochida, avvalo, istedod qiziqish bo‘lishini talab qiladi. Musiqiy cholg‘u asboblari ijro etish ko‘nikma va malakalari aslida birdaniga shakillanmaydi, aksincha ushbu me’zonlarni mohirona egallash uchun ko‘p yillik tinimsiz izlanishlar, ustoz cholg‘uchilar ijro usullarini ko‘p eshitish, o‘zining ijrochilik qobiliyatini, iste’dodini oshirish har bir vaqtdan unumli foydalanish va ijrochilik mahoratini rivojlantirish orqali erishiladi²

Cholg‘ular musiqasi hamda ijrochiligi azal-azaldan bir birini to‘ldirib, rivojlanishga va takomillashishiga zamin yaralib kelgan. Ijrochilik me’zoning rivoji cholg‘ular ko‘lamini kengaytirish, imkoniyatlarini oshirish uchun xizmat qilgan. O‘zbek an’anaviy cholg‘ularining tarixiy shakillanishi ham bir qator xalq milliy an’analari negizida qaror topgan. Kasbiy musiqaning ijodiyoti va rivoji aynan cholg‘ular bilan chambarchas bog‘liqligini qayd etib o‘tish lozimdir.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-112 sonli qarori

² A.Yuldashev, V.Boboyev. Cholg‘uchi-sozanda talabalarni o‘zbek xalq kuylari va bastakor-kompozitorlar ijodidan namunalari ijro qilishda ijodiy yondashuvchanlikni o‘rganish Mart 2022 yil

Mumtoz ijodiyot cholg'ularining mukammallik hususiyatlarini namoyish etibgina qolmay, ularning rivojiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib kelgan. Shu bois, cholg'ular va cholg'u musiqasi an'analari o'zining shakillanish davri, ya'ni qadim zamonlardan xalq musiqa madaniyatining asosiy omillaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilikning madaniyatning o'sishi, jahon klassik bastakorlari asarlarining o'zlashtirilishi, O'zbekiston bastakorlarining xalq cholg'ulari uchun maxsus asarlar yaratishdagi faol ijodiy faoliyati o'zbek xalq cholg'ularidaijrochilik san'atini yanada yuksalishi uchun muhim zamin bo'ldi. Shu bilan birga yuqori malakali pedagogik va ijrochi kadrlarni puhta va mukammal qilib tayyorlash masalasini ham kun tartibiga qo'ydi.³

O'zbek xalq kuylari, bastakorlar asarlari va kompozitorlarning milliy ruhda yozilgan asarlari talqinida notamatnida nola, qochirim singari bezaklar ham ishlatiladi. Musiqiy bezaklari-o'zbek an'anaviy musiqa ijrochiligida ohang ifodaviyligini boyitish maqsadida keng qo'llaniladigon vositalar hisoblanadi. O'rta asr Sharq musiqasiga oid risolalarda musiqiy bezaklarga oid ma'lumotlar berilgan. Mahmud ash-Sheroziy o'zining "Durratut toj" qomusiy asarining musiqa ilmiga bag'ishlangan "Dar ilmi musiqiy" qismida tovushlarning paydo bo'lishi, milliy sozlarda ijro etish uslublari borasida fikr yuritish, sozandalar kunlari bezaklar bilan boyitishi lozimligini ta'kidlab o'tgan. Har bir musiqa asari, birinchi navbatda kishiga ruhiy yengillik bahsh etib vazifasini bajarsa, ikkinchi tomondan, kishining tashqi dunyoga ijobiy estetik munosabatda bo'lishini shakillantiradi, uchinchi tomondan esa tarbiyaviy tasir vazifasini ham bajaradi. Musiqa asarlarining kishi ruhiyatiga tasiri haqidagi fikrlarni qadim asrlarda yashab o'tgan olimning asarlarida ham uchratishimiz mumkun. Masalan, Aharqning buyuk mutaffakirlari o'zlarining musiqaga doir risolalarida musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri, turli his tuyg'ular uyg'ota olish hususiyatlarini batafsil tahlil qilishib, jumladan, maqom va ularning sho'balari kishiga shijoat va jasorat bag'ishlaydi deb uqtirib olishgan. Navo yoki Ushoq jozibador va ohangdor maqom yo'llari deb hisoblansa, Rost yoki Iroq nozik va yoqimli maqom yo'llari bo'lib, kishiga huzur hushchaqchaq kayfiyat bag'ishlaydi. Buzruk yoki Segoh va ularning sho'balari ulug'vorlik, g'amxo'rlik, quvonch va qayg'u kayfiyatini qo'zg'aydi.

"Dilxiroj" cholg'u kuyini tinglaganda kishida ko'tarinki holat vujudga kelsa, "Cho'li iroq" kuyida ruhan mozidan sado eshitilgandek bo'ladi. Kishining tashqi dunyoga estetik munosabatini shakillantirishdagi mumtoz musiqaning vazifasi insonning tasirchanlik kayfiyati bilan bevosita bog'liqdir. Xalq yoki bastakor tomonidan yaratilgan har bir musiqa asari o'z oldiga u yoki bu darajadagi vazifani qo'yadi. Mumtoz musiqa ham o'z mavqei, mohiyati, mazmuni, vazifasi va

³ A.Odilov "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi" Toshkent 1995 yil 52-bet

ijrochilik hususiyatlari jihatidan ikki yirik guruhga ovoz va soʻz bilan bogʻliq boʻlgan aytim yoʻllari va cholgʻu orqali ifoda etiluvchi cholgʻu yoʻllariga boʻlinadi. Yaʼni (Aytim yoʻllari, cholgʻu yoʻllari) ga boʻlinadi.

Musiqiy bezaklar har xil melizm va qochishmalardan iborat boʻladi. “Melizmlar”, “trell”, “forshlag”, “gruppetto”, deb nomlanadi va deyarli barcha xalqlar kuy va qoʻshiqlarda hamda kompozitorlar ijodida juda keng qoʻllaniladi. Shashmaqom asarlari va mumtoz oʻzbek kuylarida uchraydigan bezaklar melizmlar deb atalishi bilan birga “qochirim”, “nola” deb yuritiladi.⁴

Har bir xalq musiqasidagi melizmlar oʻziga xos koʻrinishlarga egaligi bilan ahamiyatlidir.

Ulardan torli (tanbur, dutor, gʻijjak, sato) va puflama (nay, sunray, qoʻshnay) musiqa cholgʻulari ijrochilida keng qoʻllaniladi.

Melizm (yunoncha melisma-qoʻshiq, kuy) ornamentika, musiqa bezaklari-vokal va cholgʻu musiqada muayyan shaklga ega (mas, trell, forshlag, grift, kashish va boshqalar) yoki erkin tarzda ijro etiladigan (passaj, fioritura, qochirim, pola, moʻlish) barcha ohang bezaklari, kuyning asosiy pogʻonalarini oʻzgartiradigan qoʻshimcha tovushlar. Milliy kuy ohangdorligini, tasirchanligini oshiruvchi, koʻproq lirik mazmunini boyituvchi vositalar sifatida sanʼatiga keng joriy etilmoqda. Milliy xalq musiqa ijodiyoti va ijrochiligi, xususan, badiiy xalq sanʼati, bastakorlik xamda kompozitorlik ijodiyotida uzoq, oʻtmishdan davom etib kelayotgan anʼanalarning mahsulidir.

Musiqa janrlar ichida eng murakkabi, ammo inson qalbiga yetib bora oladigoni sozanda tomonidan mohirlik bilan cholgʻu sozida ijro etiladigoni kuy hisoblanadi. Sozanda ijro etayotgan har bir kuy –ohang oʻzining maʼlum bir mazmun mohiyatiga ega boʻlib, u tinglovchiga tovush orqali taʼsir etadi va badiiy obraz yaratadi. Kuyning yana bir oʻziga hos hususiyati shundaki soʻz beoqibat qolganda kuy yordamida koʻngilni eng hilvatli joylarini ham zabt etish imkoniyatiga egadir. Kuy-ohang qoʻshiqlar ijrosi yoqimli boʻlishi yoki biror musiqiy obrazni yanada boyitib tinglovchilarga eshiritish uchun musiqada dinamik belgilar qoʻllaniladi.

Qochirimda bitta nota oʻrniga yonma-yon turgan notalardan foydalangan holda ijroni boyitilsa, nolada esa nota matnidagi notani ijro etish davrida undan sirqalib pastroqqa yoki yuqoriroqqa siljish harakati yuz beradi. Ayrim asarlarda milliy nota, qochirimlarni turli qoʻshimcha belgilar bilan ifodalash amaliyoti ham uchraydi. Nota matnini milliy qochirimlar bilan boyitilayotgan asar ruhini, mazmuniga mos nola qochirimlar ishlatilishi kerak. Bunday milliy bezaklarni oʻzlashtirishda talabalarning milliy kuylarni koʻp eshinishi hamda oʻqituvchining oʻz

⁴ V.Boboev “maxsus cholgʻu” Qoʻqon 2020 27-bet

ushbu bezaklarni chalib ko'rsatib berishi yordam beradi. Bu esa talabadan tinmay muntazam ravishda mehnat qilish va o'z ustida ishlashni talab qiladi.

Qochirim- ijroda bir qator texnikaviy bezaklar bilan ifodalanib forshlag, mordent, trel kabi sayqallar namunasida xarakterlanadi. Odatda bu bezaklar oddiy va murakkab turlarga bo'linadi.

Forshlag-(oldindan urish) asosiy tovushni oldindan yarim yoki bir ton oralig'idagi tovush yordamida yengil urib chalish.

Kashish-yarim ton oralig'idagi yuqoridan pastga va pastdan yuqoriga qarab chap qo'l barmoqlarining sirg'alish natijasida amalga oshiriladigon bezak. Musiqa san'ati ijrochiligida mavjud bo'lgan glissando uslubining o'ziga xos ko'rinishidir.

Kashish amaliy-musiqiy amaliyotda o'tgan asrimizning 50-yillarida mohir sozandalar tomonidan "tortish" amali deb ham yuritilgan. G'ijjak ijrochiligida kashish amaliy kuyning rivoji zaminiga asoslangan. Ovoz hajmini quyidagicha tasavvur qilish mumkun va kashish uslubida ijro etiladigon bezak nota ustiga yoziladi. Bezaklarning yozilishi va ijro etilishi quyidagicha:

- yarim ton oralig'ida bajariladi,
- bir ton oralig'idagi kashish,
- pastki tondan yuqoriga kashish.

Nola-yarim ton doirasigacha bo'lgan ohangdosh tebranuvchi tovush. Musiqa ijrochiligida keng qo'llaniladigan vibrato kabi g'ijjak sozida pardani barmoq bosib muloyim va tez qimirlatish yo'li bilan amalga oshiriladigan usul. Nota yozuvida oddiygina shakilda ifoda etiladi.

Rez esa g'ijjakda kamonning eng uchki qismida o'ng qo'lni tez va ravon harakati orqali amalga oshiriladi. Asosan bunday ijro usulini sozanda o'z tartibiga ko'ra, kuyning, turli qismlarida ishlatish mumkun, ba'zi hollarda esa kuyning dinamik, ya'ni eng yuqori nuqtalarida qo'llaniladi.

Yakka zarb- tovush chiqarish vositasining eng oddiy usuli bo'lib, har ikki qo'lning oddiy harakati bilan bajariladi. Yakka zarb chang ijrochiligining asosiy mohiyatini xarakterlovchi usuldir. Ijroda kuyning harakatini ifodalashda tovush kuchi, xarakter va harakati muhim omildir.

Shuning uchun yakka zarbni ma'noli ifodasiga erishishda cholg'u torlariga cho'pning to'g'ri aniq va ongli tarzda urulishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Qo'sh zarb- changda cho'p bilan har ikki qo'lning bir vaqtdagi harakati asosida bir notani chalish natijasida eerishiladigan zarb. Chang ijrochiligi amaliyotida qo'sh zarb asosiy ikki ko'rinishda talqin etiladi.

Birinchi qism: ikki cho'p bilan bir paytda urib chalish,

Ikkinchi qism: har xil balandlikdagi ikki tovush simlarini bir paytda urib chalish oktava, kvinta, kvarta deyiladi. Amaliyotda ko'proq oktava oralig'idagi qo'sh zarb ishlatiladi.

Qo'shimcha bezaklar- g'ijjak ijrochiligida va zamonaviy jarayonda to'ldirilish, kashish va nola kabi bezaklarning birlashgan holatlarida bir qator o'ziga xos bezaklar qo'llash cholg'u ijrochiligida ko'p uchraydi. O'ziga xos kichik turkumiy bu zamonaviy bezaklarga har bir ijrochi ijodiy yondashsa, mukammal ijrochilik mahoratiga erishadi.

Bu musiqa bezaklari uzun yoki qisqa, asosiy yoki yordamchi tovushlar yordamida ijro etiladi. Ular notaning ust yoki quyi qismlariga yoziladi va o'qilishi orqali kuy ijro etiladi.

Musiqiy bezaklar asosan sozandaga musiqa tovushlarini o'z o'rnida to'g'ri qo'llashi va notalarni tog'ri anglab yetishi uchun muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, yoshlarni musiqa ijrochiligi san'ati bo'yicha tarbiyalashda musiqaning ahamiyati kattadir. Bunda yoshlar o'zbek xalq cholg'ularining turlari, tarixi, yasalishi, cholg'ularning tuzilishi, qismlari, sozlanishi, diapazoni, o'ng va chap qo'l harakati uyg'unligi, ijro holati va qoidalari ijrochilik uslublari, shtrixlar turini o'zlashtirish, ablikatura, pozitsiya, cholg'u ijrochilari faoliyati, partitura bo'yicha cholg'ular joylashuvi va cholg'ularni saqlashni o'zlashtiradi. Har bir sozanda yoshlar xalq cholg'ularining rang-barangligi his qilishda dastlabki ijro malakalari, zarblari, temp, o'lchov, ritm, dinamika, ijro mahoratini oshirish uchun gamma, etyudlar, hamda kichik kuylar ijrosini egallashlari orqali o'z bilim va ko'nikmalarini hosil qiladilar. Bu esa o'zbek xalq kuy qo'shiqlari va jahon klassik asarlari me'roslarini yaxshi anglashimizga yordam beradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora tadbirlari to'g'risidagi PQ-112 sonli qarori
2. Yuldashev, V. Boboyev. Cholg'uchi-sozanda talabalarni o'zbek xalq kuylari va bastakor-kompozitorlar ijodidan namunalar ijro qilishda ijodiy yondashuvchanlikni o'rganish Mart 2022 yil
3. A. Odilov "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi" Toshkent 1995 yil 52-bet
4. Boboev "maxsus cholg'u" Qo'qon 2020 27-bet
5. **Djalilova, D. O. (2023). CHOLG'U ANSAMBLI VA MUSIQIY ASAR USTIDA ISHLASH. SCHOLAR, 1(28), 277–287. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026753>**
6. Jabborov.S. Begmatov.M. Azamova "O'zbek musiqa tarixi" Toshkent 2008 35-bet